

Novelláskötetek — eredmények

1. Prózáink és környéke

Az utóbbi két-három évben, úgy tűnik, a romániai magyar próza reneszánszának kezdetét éli. Ezt a kijelentést azért merjük megkockáztatni, mert elsősorban nem a prózakötetek száma, hanem a kötetek minősége jogosít fel e megállapításra. A próza keretén belül a kisregény s még inkább a novella és karcolat jut — ha úgy tetszik — vezérszerephez. Fialat prózaírók meglepően érett *Forrás*-kötetei vagy az ezt követő második kötetek éppúgy bizonyítani látszanak ezt, mint az ún. középkorostály jó értelemben vett könyvsikereinek gyakorisága. Némely agályoskodó kritikus szerint mindez csupán azért tűnik így, mert elszoktunk valamelyest a színvonalas prózától, vagy mert az utóbbi évek „versdömpingje” után izgalmasabb az olvasó számára ez a műfaj. De adjunk bár ily módon hangot kételyeinknek, akkor is el kell ismernünk az olyan fiatalok kétségbevonhatatlan tehetségét, mint Bodor Adám, Csiki László, Györffi Kálmán, Király László vagy Vári Attila és Váradi B. László, akiknek még a nyilvánvaló útkeresése is sikeres, olykor kitűnő novellákat-kisregényeket eredményez.

Mindezzel természetesen nem azt akarjuk bizonygatni, hogy novellairodalmunk egységesen színvonalas, vagy hogy az „élgárda” kisprózája immár maradéktalanul nagykorú. Szintkülönbségek vannak akár egy jó kötetben belül vagy egyazon évben jelentkező szerzők kötetei közt is. Innen adódik aztán a mérlegelő olvasó és a kritikus dilemmája, ha egyfajta felmérést akar készíteni egy bizonyos időszak prózakötetei kapcsán, ami óhatatlanul összehasonlítást igényel, s ami ebből következően még kellemetlenebb: értékelést és ítélezést. Az ítékezés pedig — amíg nincsen meg a biztos alapot nyújtó irodalomtörténeti távlat — kissé mindig rossz illatú dolog, történjék bármilyen értékkritériumok alapján, annál is inkább, mert semmiféle axiológia nem nyújt még csak megközelítően biztos támpontot sem. Már probléma az is, hogy a közelmúltban megjelent kötetek olvasásakor önkéntelenül valamiféle közös vonást keresünk, vagy próbáljuk megállapítani az eltérések milyenségét, párhuzamosságot fölfedezni az írások, esetleg írói indítékok között, rámutatni azokra az átfedésekre, amelyek valamelyes bizonyossággal utalnak napjaink erdélyi prózájának releváns jegyeire; röviden: az

egységet keressük a sokféleségben és a sokféleséget az egységben.

Az utóbbi egy-két év novellatermeséből négy kötetet választunk ki, már csak azért is, mert szerzőik írói alkat szempontjából teljesen különbözőek, más-más színfoltot képviselnek irodalmunkban. Bálint Tibor bő epikai vénáról tanúskodó kötete (*Nekem már fáj az utazás*, Kritérion, 1973) mintegy folytatása az író immár jól ismert novellisztikájának, közelebbről a *Császár és kalaposinas* (Kritérion, 1971) novelláinak, amit az is alátámaszt, hogy a szerző több írást épített be az újabb kötetbe. A Bálint-féle narrációs stílussal összehasonlíthatva szinte ellenpontozásszámba megy Bodor Adám lakonikus (igen gyakran lapidáris), gondolatilag izgatón nyitva hagyott novelláinak gyűjteménye; a tárgyias novellatípus újjászületését, és tegyük hozzá: igen eredeti újratelezését eozza, más szinten ugyan, de Nagy Lajos óta ezidáig példatlan eredményességgel és sikerrel. Hornyák József írásai (*Evek, orangealok*, Kritérion, 1974) a csendes derűtől a fanfarságon át a groteszkig mutatják a lehetőségek széles skáláját a novellázásban, míg Szives Sándor (*A Skorpió jegyében*, Dacia, 1974) a szatírárt csak elvetve alkalmazva, az elnéző humor kelleit felhasználva igyekszik szórakoztatni olvasóit.

Az említett írók kötetei között egyetlen bizonyosan kimutatható hasonlósági alapot említhetünk, s ez a problémakörben, a problémaválasztásban ragadható meg, amely, mint tudjuk, társadalmilag erősen meghatározott; a nemzetiségi lét s gyakran az egy vagy csaknem egyazon generáció szemléletmódja nyomja rá bélyegét. Mintegy zárójelben kell megemlítenünk, hogy Bodor Adám az, aki némileg — s talán csak látszólag — eltér e tekintetben író társaitól.

És még egy — kissé talán profán, de létező — alap az összehasonlításra, a kötetek egymással összetűgésben való tárgyalására: minden kötet ötletek, témák tárháza, s ez — bár kisebb mértékben — a hangulatnovellák szerzőinek kötetére is áll. Mint ilyen, eltéréseket a megoldások (megírások) milyenségében és minőségében, a témák-ötletek realizációiban találhatunk; itt már esztétikai kritériumoknak kell eleget tennünk az írásoknak, s az összehasonlítás, mely írói kellekeket, mesterségbeli fogásokat, stílárius kivitelezést vett eddig számba, átnő az értékelésbe.

2. Lehetőségek és telitalálatok

Öreg közhely: minden téma többé-kevésbé magában hordozza a jó írás lehetőségét. A többi már „csupáncsak“ azon múlik, hogyan tudja a szerző kiaknázni a lehetőségeket, hogyan, mi módon alakítja át az extenzív totalitást, amely mindenki számára adott, intenzív totalitássá, mennyire tud bánni tárgyával, a szűrés, sűrítés, strukturálás stb. folyamata milyen fokon valósul meg, hogyan képes hatni olvasóira. A művészi szugesztivitás mindig az epikai hitelesség függvénye.

Egy másik, csaknem ennyire fontos követelmény a mértéktartás igénye; az írónak mindig tudnia kell: hol az a határ, amelyet átlépve a mű túlmagyarázottá, túlbeszéltté válik. Ilyenyszerűen az írói önkontroll iskolapéldáját szolgáltatja Bodor Ádám, s mindjárt kötetnyitő novellája is bizonyítja ezt (*Milyen is egy hágó?*).

A novella hősnőjéről egyebet sem tudunk, mint azt, hogy hozzávetőlegesen hogyan néz ki. Sem a lány, sem pedig a hegyvidék leírása nem aprólékos, Bodor szükségszerűen csak néhány lényeges vagy lényegesnek tűnő részlet leírását adja, de mesterien ragad meg egy hangulatot. Szinte számot sem tudunk adni magunknak erről a hangulatról, amely furcsán szomorkás, melankolikus, tanácsatlanságot, olykor csöppnyi riadtságot sugall, s a szerző mégis elhitheti velünk: látjuk a délről érkező, északnak tartó, kicsit városias, kicsit parasztos, kicsit bizonytalan, kicsit akaratos lányt, aki egy napot töltött (látszólag hiába) a hágón; annyira látattja, hogy végül érezzük: furcsa hangulat kerít hatalmába minket is, míg már azt hisszük, mi magunk ücsörögtünk ott a szélfúvásos tetőn az oktalanul bánatos havasi délutánban.

Az írás semmit nem ködösít, mégis kifürkészhetetlenül titokzatosnak tűnik a kiváltott hatás, pedig a szerző egyebet sem tett, mint jó érzékkel közelítette meg az ún. ens entium-ot, a hangulat-keltés szempontjából csak a leglényegesebb kellékeket használta fel, nem értelmzett fölöslegesen, nem irányította figyelmünket mellékes dolgokra. Mértéktartása ugyanakkor nem hordozza magában a túlzott szikárságot, a laposság veszélyét, amitől a valódi, nem erőszakolt poézis menti meg az írást.

A novellabeli alaphelyzetet tekintve Hornyák József *Leány a felezősvánon* című írásában az előző miniatűr megfeleltetését véljük fölfedezni. Lány mendegél az országút közepén, nem tudjuk róla, merre tart, miért nem él a kínálkozó közlekedési eszközök nyújtotta lehetőséggel. Alakját ugyanaz az érdekességet ígérő

titokzatosság lengi körül, mint a hágón időző lányét. A tökéletes írás lehetősége azonban elvész akkor, amikor a szerző többet igyekszik elmondani róla a szűkségesnél, annál, amit a karcolat elbír, pontosabban — fölösleges adalékként — beépíti írásába a lány nagyon is hétköznapi, érdekesség nélküli monológját az élet értelméről, ami egyszerűen lerántja az írást az esztétikai értékesség pidesztáljáról. („Az életet úgy kell felfogni, mint egy ajándékot. A negyvennyolc kiló anyag bennem tudatra kelt, és én, a világ egyik atomja, kívülről szemlélhetem a végtelen anyagot ötven, negyven vagy harminc évig. Vagy csak húszig. De ha csak egy pillanatig is! A tudattommal átfoghatom? Akor már tegyek is érte. Mozdítsak előre valamit. Gyorsítsak, szorgalmazzak...“

Hornyáknak nem ez az egyetlen írása, amely a túlbeszélttség miatt, mértéktartás híján veszít hitelességéből. A *Kutyánapló* főhőse több, mint „beszélő kutya“. Gyanúsán tisztában van az emberi viszonyokkal, gazdája magánéletével, sőt legitimebb gondolataival is, tud az ügyvitelek lefolyásáról, észrevételezi a társadalmi összefüggéseket olyannyira, hogy az olvasó gyakran megfélekedezik arról: mindezt egy kutya látja így. Egy átlagosnál értelmesebb állat csodálkozást és csodálatot kelt az olvasóban (Jack London kutyahősei), de az embernél is értelmesebb kutya csupán kételyt ébreszt.

Valóban Hornyákhöz méltó írások viszont a kötetben például a *Bánataim*, a *Morfondírózások* és a kötet cím-adó ciklus rövid írásai, amelyek az olykor kesernyés vagy derűs humort felhasználva szórakoztatnak és gondolkodtatnak (*A csirkeetető*). Humoros írásainak végén a csattanó többnyire szelíd poénné simul.

A tűnődéseket, gondolati exkurzusokat tartalmazó novellatípus létjogosultságát igazolják Bálint Tibor kötetének darabjai. Bár novelláinak szerkezete nem annyira feszes, mint a Bodor Ádáméi, a kitérők mégsem rontanak a szerkezet kongruenciáján. A tűnődések ugyanakkor stílárís indokoltaságot nyerne, hiszen bármiről legyen is szó a novellában, egy percig sem feledjük: sir felé hajló vénék „illesztgetik egymás mellé a jó öreg szavakat, mint faragott kőveket“. A szerző az elbeszélésekben megbúvó szép emberségre irányítja figyelmét, egy-egy novella anekdotázó stílusban előadott erkölcsi példázatként hat.

Az erkölcsi szép véleményünk szerint nem tekinthető egyértelműen esztétikai kategóriának, annyi azonban bizonyos, hogy az írások értékét meghatározza. Így válik meghatározó szerepűvé az ethos Bálint Tibor novellisztikájában is. A *Dráma a tengerparton* című elbeszélés

főhőse szinte meseszerűen bűnhődik felelősségtudata korlátolt, önző volta miatt. Amikor rájön, hogy nem a saját gyermekének élete forog veszélyben, áldozatkészségét az önmaga iránti féltés váltja fel, s ekkor következik be a talán kissé kompenzációs jellegű büntetés: Szentkúti akkor ragadja el a tenger, amikor lemond az idegen gyerek megsegítéséről.

Ilyenszerű sarkított szembeállításokat majdnem minden Bálint-novellában találhatunk. A problémakör összegezését és egyben csúcspontját azonban a címadó novella jelenti, amelyben a szerző ethosz és ethosz összefüggésében villantja fel a főhős, egy öreg író kitaláltottságának, társtalanságának és megaláztatásának megdöbbenőt voltát. A tragédia itt még inkább kiszakad a partikularitások szűk köréből, mint a többi Bálint-novellában. Ezután már csak az epilógusszerű zárónovella következhetik: az öreg Illés „hazahurcolkodik“ — a halálba.

Bár Bálint „az elmúlás örök fájdalmát“ villantja fel az öregek történeteiben, a kötet mégis inkább a humornak, hangvétele nem egységesen komor. Többször és többen emlegették már a szerző anekdotázó kedvét, amelynek elengedhetetlen kelléke a humor, s talán ez teremti meg a novellákban uralkodó harmóniát, kiegyensúlyozottságot, amely szerkezet és hangulat szempontjából egyaránt jellemző szinte kivétel nélkül minden írásra.

A csöndes derű teremtette harmónia igényét fedezzük föl Szíves Sándor novellaszándékaiiban. Sajnos azonban a szándék többnyire nem nő túl önmagán, az ötlet nem érik igazán jó novellává. E könyv kapcsán eszünkbe jut a horatiusi mondás: nehéz szatírárt nem írni, ám rögtön hozzátesszük: de talán még nehezebb jó szatírárt írni.

3. Próza és poézis

Egy időben napirenden voltak az olyanszerű viták, amelyek a lírai vételességi vagy lírai kiterőkkel teletízdelt prózát kárhoztatták, gyakorta teljes joggal. Amint polémiáinkban gyakorta előfordul, ez az álláspont is annyira túllépte a megengedhető kereteket, hogy már nemcsak a „lírai lihegésű“ prózát ítélték autodaféra egyesek, hanem a poézist is száműzni akarták a prózából. Ezt példázza a Király László regényét ért támadás is (Szöcs István), amely kissé önmagáért-valónak tűnt, s mint ilyen — elvtelennek.

Elismerjük: nem a poéták prózájára, hanem a próza poézisére van szükség, amely az írás immanens tartozéka. De a felfokozott líraiságot nem kárhoztathatjuk, ha szervesen épül be a műbe,

ha ettől az írás nem válik hangulatilag eklektikussá.

A mérsékelt líraiság, a poézis létjogosultságát bizonyítja Bálint Tibor és Bodor Ádám novelláinak zöme, ha ezt a hatást más-más módon érik is el.

Bodor Ádám novellái kapcsán már kiemeltük a mértéktartást, amely abban is megnyilvánul, hogy a szerző csak módjával él a hasonlatokkal, jelzőkkel stb., írásainak különös hangulatát az események lehető legtömörebb összefogásával, az írói eszközök gondos megválogatásával meg az anyag helyes strukturálásával éri el, azaz célja: a legkevesebb esz-közzel a legtöbbet elmondani.

Amint ezt már sokan hangoztatták, a „kérdőző írók“ csoportjába tartozik; egy gyakran igen hatásos stilisztikai fogással, a preterícióval hívja fel figyelmünket valamire. Nem bontja ki az események szálát, csupán jelzi a csomópontokat, s inkább az olvasóra hagyatkozik. „Akkor ezen most gondolkozzunk“ — indítványozza társainak a kalauz, miután letessék a furcsán szótlan „potyautast“ egy kis, isten háta mögötti állomáson, a potyautast, aki nem is tudott kártyázni, de mosolygósan állt kőtelnek, amikor erre fölkérték, s akkor sem tiltakozott, amikor egyedül hagyták az idegen állomás peronján (*A kalauz és a barátja*). És eltűnődünk az eseményeken; a novellabeli hangulat továbbgyűrűzik bennünk.

Ebből is kitűnik talán, hogy Bodor Ádám majeutikával, az olvasóra rákérdező „kitöltetlen helyekkel“ mintegy sugallásszerűen akarja megsejtenni, tetten érni a dolgok, események immanens lényegét. Csupán sejtet, mert tudja: a lényeg nem mutatkozik az evidenciák világában.

A Plusz-mínusz egy nap sem bontja ki tételesen bűn és bűnhődés viszonyát, Sturm érzéseiről egyetlen szót sem ejt. Az apró mozzanatok azonban annyira kauzális rendben sorakoztatja fel, hogy az olvasó következtethet: Sturm élete akkor veszi el értelmét, amikor a büntetés mankóit — az egyetlen fogódzót a bűn elkövetése után — kiveszik kezéből. Tanácslatlanul áll a szabadságban, s még annyi sem fűzi az élethez, mint a szeretetre méltatlanul áhító Zahleda Gézát és Obrád Simont (*Utasemberek*). Sturmnak pusztulnia kell, mert a megváltozott körülmények között, az idegen szabadságban nem tudja érzékelni önmagát: múltja van csak, egy benzinláng-lobbanásnyi jelene, de jövője semmi, mert le nem vethető múltja, mint nevelésesen kinőtt ruhái, idegenül kísérné a jövőbe, a múltja, amellyel — amint ezzel előre számot vetett — tanácslatlanul állana a szabadságban. S az

ember, ha nincs mit kezdenie jövőjével, önmaga számára is idegenné válik.

Egyetlen hangulat csupán, amelyet továbbgondolhatunk. Furcsa, transzcendens világot tár elénk, amelynek a megszo-kottól elhatároltan is (vagy talán éppen ezért) megvan a poézise. Bodor Ádám tudja: a transzcendens világ másságát csak sejtetni lehet, mint ahogy a párhuzamosok közismert lényege, attribútuma, a párhuzamosság is csak az általunk megismerhető térben érvényes, s a végtelenben (transzcendens) már más törvények hatnak; a más-ságot csak sejteti, mert a végtelen hatalmassága és földi törvények alól feloldó ereje csupán-csak sejtés.

Bodor Ádám novellisztikája irodal-munk csúcseit jelzi.

Bálint Tibor teljesen más eszközökkel teremt meg prózájának poézisét. Nem fukarkodik a művészi eszközökkel, a hasonlatok szembetűnően gyakori alkalmazásával éri el a kívánt hangulatot.

Am novellái sosem válnak túlzásfoltta; ettől lendületes stílusa, arányérzéke óvja meg. A *Régi gyönyörű havak* című novella öregjeinek bemutatása, például gyülekezőjük a hajdani alma mater előtt, az ódon hangulatát lopja az olvasóba, s végül is az egész kötetet a múltba révedés poézise hatja át, amelyet olykor — az elbeszélések cselekményét tekintve — hol a túlfűtött látomásosság, hol szelíd líra vagy balladás komorság és tömörség színez.

Előjáróban említettük, hogy az utóbbi néhány évben a romániai magyar próza talán reneszánszának kezdetét éli. Amikor ezt így kijelentettük, nem csupán könyvsikerekre és a próza iránti fokozódó érdeklődésre gondoltunk. Lehet, hogy kissé elhamarkodottan, de a lehetőségeket, az ígéretek is figyelembe véve kockáztattuk meg ezt az állítást. Úgy tűnik, a bizakodás nem alaptalan.

Mózes Attila

Az újrafogalmazott fejlődéstan

C. Maximilian könyvét* azzal az első gondolattal tesszük le, hogy bizony még mindig él a kissé restül tájékozódó köz-tudatban az a hit, miszerint a biológia amolyan könnyen áttekinthető, egy helyben topogó tudomány. S mintha ez a néhány évtizeddel ezelőtt klasszikussá merevült múlt századi biológiáról elmondható önmegnyugtató vélemény még iskoláinkban is divatos volna.

Holott — lapozunk csak bele a több mint népszerűsítő *Orizonturi* sorozat viszonylag új darabjába, a *Biológiai idő és sorsba*. E könyvről, amely mindeddig meglehetősen visszhangtalan maradt saj-tonkban, az olvasásra serkentés szándékával szólok, s nemcsak a szakma-beliekhez, hanem minden érdeklődőhöz, aki a szóban forgó tudományág fejlődéséről reális képet akar nyerni. C. Maximilian a szellemi expedíció változatos izgalmait nyújtva vezet — a közérthetőség megkövetelte hosszú úton — egy sereg meghökkentő, sőt olykor megdöbentő tény tudomásulvétele felé: elmagyarázza, hogy a következő évtize-dekben a biológusok képesek lesznek az ember laboratóriumi előállítására, nem sokkal később az új egyedek genetikai

állományát is ellenőrizni tudják, s a fejlődés kétségtelenül tüneményes válto-latainak felvázolása után felteszi a bál-cseleti jellegű kérdést: tovább kell-e haladnia az élettudománynak ezen az úton?

Egyes tekintélyes szerzők szerint „az ember elég bölcs, de nem annyira, hogy embert alkothasson“ (Beadle). Mások bizakodóbbak, s lehetségesnek látják egy új, magasabb rendű, nagyobb intelligenciával, jobb fizikai adottságokkal és hosszabb élettartammal rendelkező emberfaj „megteremtését“. C. Maximilian figyelmeztet rá, hogy mindez nem tudományos-fantasztikus regények képtelen témája, hanem a közeli jövőben valósággyá válható lehetőség, s ezért is írja könyve elé mottóként J. Monod szavait: „a tudomány valamennyi nagyszabású gondolata valamikor képtelenség volt.“

Melyek az itt vázolt lehetőségek *biológiai alapjai?* — a tudományos megismerés szempontjából ez a fő kérdés. Szerzőnk két döntő jelentőségű biológiai ténytet jelöl meg válaszában: a darwini természetes kiválogatódást s a mutációkat — a genetikai folyamatok során létrejövő véletlen génkombinációkat. Racionális gondolkodású kortársaink nagy többsége úgy tudja: a „véletlen“ fogalmától jobban kell félni, mint az ördög-

* C. Maximilian: *Timp și destin biologic*. Editura Enciclopedică Română, București, 1973.